

IV.

A KONZERVATIVIZMUS ÉS
A KERESZTÉNY SZOCZIALIZMUS.

— *Geőcze Sarolta* expozéja. —

A mikor a Társadalomtudományi Társaság a társadalmi fejlődés irányainak kifejtését és megvitatását napirendjére tűzte, közvetlen célja az volt, hogy a nálunk e kérdések felől elterjedt téves nézeteket eloszlassa s felőlük a köztudatban világosságot derítsen; végczélja azonban nem lehetett más, mint annak megállapítása: melyik társadalmi rendszer biztosítja leginkább, egyrészt a társadalmi bajok gyógyulását, másrészt a társadalom boldogulását.

Hogy e vita rendezése időszerű volt, azt az e modern tornára megjelent közönség nem lankadó érdeklődése igazolja. E közönség soraiban túlnyomó számban a fiatal Magyarországot látom; átalakulóban levő, forrongó társadalmunk harcias elemeit, kik fiatalos hévvel és optimizmussal bízva szociális eszményeikben, a mai bajok gyógyulását s a megváltást azoknak megvalósultától várják. Én ezt a fiatalos hevet szeretem; mert, mint minden nemes hevület, ez is csak emelheti s kitartó munkára és nemes tettekre ösztönözheti azokat, a kikben buzog. Élesztő kovásza lehet az a mai, léhaságba merült, elpetyhüdt társadalomnak; kristályosodási középpontja a tömörülő erőknek s az új életrevaló alakulatoknak. Azonban optimizmusában osztozni nem tudok. Nem tudok hinni a társadalmi forradalom üdvözítő voltában, annak sem erőszakos sem utópisztikus formájában; mert a társadalom mai betegsége nem egyes tag lokális üszkösödése, hanem az egész szervezetben elterjedt vérbaj; azon tehát nem valamely tag levágásával, hanem csakis a romlott vér megtisztításával lehet segíteni, a konzervativizmus s a mi annak természetes kiegészítője: a keresztény szocializ-

mus, más szóval: a társadalom természetes életrendjéhez való visszatérés által, melytől azt a liberalizmus uralma alatt nagyra neveledett kapitalizmus eltérítette.

Ezért vállaltam el ezen irány képviselőtét, noha érzem, hogy az a tudományos fegyverzet, a miben itt megjelenni illik, nem én reám van szabva, forgatni sem bírnám; azért talán megengedik, hogy én a szociológia súlyos fegyverzete helyett, a bibliai Dávid példájára, a patakából vett kavicscsal: az egyszerű józanész s a tapasztalat parittyakövével, védjem meg a magam álláspontját.

* * *

Mindenekelőtt legyen szabad a többi irányokról való felfogásomat kifejtennem.

I. A *liberalizmus* tiltakozás volt a tekintély elve, a kiváltságok és az abszolutizmus túlkapásai ellen s a gondolat- és cselekvésszabadság hirdetője. Mint elv, magasztos, szép volt; kezdetben minden téren termékenyítő, mert felszabadította a lekötött erőket. De azután úgy járt, mint a Goethe bú vészinas: a felszabadított erőket megfékezni, kormányozni nem volt képes, mert minden tekintélyt lerombolván, elvetette az erkölcsi féket; a gyepőt a vágató ló közé dobta s azt többé megállítani nem bírta, így, közvetve, rettenetes rombolásnak vált megindítójává; mert a gazdaságilag gyöngékre rászabadította az erőseket; a kíméletleneket, a nemesebb erkölcsi felfogás által nem korlátozottakat, azokra, kiket épp finomabb erkölcsi érzékük gátolt abban, hogy hasonló fegyverhez nyúljanak. A kapitalizmusban kifejlesztette a legridegebb gazdasági rendszert, mely széttépte azokat az erkölcsi szálakat, mik a birtoikososztályt a néphez s egykor minden munkaadót munkásához kötötték. Létrehozta azt a rideg viszonyt, melyben a munkát, kiküszöbölvén belőle minden más erkölcsi és emberi tényezőt, kizárólag árucikknek tekintik. Ez által lett szülő anyja egyrészt a proletarizmusnak, másrészt a társadalmi elkeseredésnek s így, a mi annak gyümölcse: a szocializmusnak.

A liberalizmus politikai téren az egyenlőség örve alatt létrehozta a modern rideg, merev cenzalizációt, a helyi szabadságnak oly fokú eltiprását, melyre alig tud példát a történelem. A nemzetközi viszonylatban létrehozta a modern államkolosszusokat, melyek az apró, független államokat fölszívják. Gazdasági téren, a szabad verseny elve által, a tőke-

kolosszusokat, melyek az apró vállalatokat, a kisipart, kis-kereskedelmet megsemmisítik. Szellemi és erkölcsi téren létrehozta a szellemi és erkölcsi anarkiát, a szó legrosszabb értelmében: a századvég dekadens irodalmát, színházát, a családi élet bomlását s a társadalom erkölcsi sülyedését. Mert az erkölcs bomlasztó eszméket rászabadította a tömegre; ezzel demokratizálta, sőt proletarizálta az erkölcsi rothadás.

Hogy lehet, hogy a liberalizmus nemes eszmei tartalma mellett mégis ilyen mérges gyümölcsöket termelt? — Mert lényege a tagadás, pozitív tartalma nincs. Lerombolván a korlátokat, feladatát elvégezte. Hiába igyekszik üres kereteit szociálpolitikai tartalommal megtöltve, magát új életre galvanizálni. A szociálpolitika, a gyöngék oltalmazása, saját lényegével áll ellentétben; mert elve, a szabad verseny, az önzésnek kedvez. A társadalmi politikához keresztényi szeretet is kell, mely a liberalizmus lényegéből hiányzik.* A szociálpolitika a keresztény szocializmus elveinek kisajátítása volna; kisajátítással pedig sokáig életet hazudni egy holttetembe nem lehet. A liberalizmus tehát lejátszotta szerepét s elmehet.

II. A *szocializmus*, a liberalizmus által nagyranövelt kapitalizmusnak, falun azonkívül az abszентizmusnak** keserű gyümölcse. Természete szintén negatív, mint a liberalizmusé: harcz a meglévő társadalmi rend, főként a hatalmon levő bourgeoisie ellen. »A proletárság ne fogadjon el semmit, a mit nem maga csikar ki, hanem önkényt adnak.« Tehát még az engesztelődés eszméjét, még a szeretet elvét is kizárja — más osztálylyal szemben. Nem egyéb ez, mint a legridegebb *osztályönzés*, mely még az egyéni önzésnél is kegyetlenebb. Tehát harcz a végletekig. De, ha az a harcz megszűnik s a győzelem a ma elnyomott osztálynak kezébe adja a hatalmat és jólétet, mi lesz akkor? Hová fog ez az osztályönzésre nevelt társadalom fajulni, ha majd korlátot nem érez? Mi lesz ott a lelkiismeret féke a gyűlölség emlőjén növekedett emberben? Milyen lesz az a társadalom, melyben a nő és a gyermek is a gyűlölséget szívja magába? Mily elvadulásra kellennek vezetnie? A »fogat-fogért, szemet szemért« elve, a dúvad-elmélet, éled fel. Kegyetlenebb,

* Nálunk is a Darányi-féle szociálpolitika nem liberalizmus, hanem a fajszeretet által sugallt nemzeti politika volt.

** Mert az abszentizmus, a nagybérlet formájában is, épp oly rideg viszonyt fejleszt ki a nagybirtok urai s a nép közt és épp úgy szétépi az egykor megvolt érzelmi kacsot, mint amaz.

sivárabb küzdelem az érvényesülésért még nem folyt, mint ott fog folyni.

Mínt hogy a szocializmus társadalmi betegség, melyet a féktelen verseny s a termelési anarkia idézett elő: azt kell megfékezni, ezt kell szervezni, hogy a baj gyökeresen meggyógyuljon. Ám a termelés kollektív rendszere úgy, a mint ők azt kontemplálják, meg fogja-e gyógyítani a gazdasági élet és a társadalom erkölcsi sebeit? Aligha; mert a mai gyáripár fenntartásával fel kell újítania, habár más alakban is, s a mai termelés bajait; társadalmi téren pedig a tömeg zsarnokságát fogja tenni a kiválók uralma helyébe.

Mikor a szocializmus igen tisztelt képviselője (Engels nyomán) oly megkapó, drámai képet rajzolt a kapitalizmus s a gyári termelés rettenetes erkölcsi és társadalmi következményeiről: e premisszákból azt vártam, hogy a kapitalizmus megfékezését s a gyári termelés reformját, illetőleg korlátozását fogja követelni. Okoskodása meglepett: ő az ipari fejlődést tekinti meg nem változtatható tényezőnek s kész az egész társadalmi rendet felforgatni, hogy hozzá alkalmazza.

Tehát a gyáripár fejlődésével szemben, mely a munkásosztályt proletarizálta, az ember tehetetlen? Avagy az ipari fejlődés vastörvénynek hódol, melyen az emberi értelem és belátás nem változtathat? És vajjon el lehet-e dogma gyanánt fogadni, hogy a gyáripár minden fejlődése abszolút haladás? Vajjon a gyártásnak minden fejlődése az? Ha valaki ma a liditnek s ecrasitnak igen olcsó s gyors gyártási módját találná fel, vajjon haladás volna az, ha kenyér helyett azt gyártaná nagy mennyiségben? S a szocialista közgazda e haladás kedvéért kész volna átalakítani a társadalom rendjét? És vajjon nem ilyen lidit természetű e mindama cikkek gyártása, melyek csak munkaerőt és nyers anyagot emésztenek, az emberi élet fenntartására és boldogítására azonban teljesen haszontalanok, sőt károsak, mert a munkást arra csábítják, hogy verejtéke s elhasznált izomereje árán szerzett garasát haszontalanságra, vagy épp méregre fecsérelje? Menjünk végig körutainkon, nézzük meg a kirakatokat: vajjon az ott a járókelőket csábító portékából mennyi az, a mi az életet fenntartja, vagy a boldogságot növeli? Vagy nézzük meg bérfizetés napján a pálinkás boltokat és szivartőzsdéket, vagy akármikor a kávéházakat, — vajjon a szesztermelés s a dohány- és kávé-

háziipar fejlődését haladásnak tekinthetjük? Hiába biztosítja akár a mai, akár a jövő szociális állam a munkást bal-esett ellen, ha a korcsma ellen nem tudja biztosítani; hiába csikar ki a mai munkás keserves sztrájk árán béremelést, hiába fog a jövő munkása munkájának megfelelő jutalmat kapni ha azt, a kicsikart bértöbbletet a korcsmáros s a szatócs zsebeli, ráadásul a munkás testi és szellemi erejét aláásva. Korlátozza az állam a korcsmák üzemét s minden oly czikk gyártását, mely merő anyag- és erőpusztítás, minden emberi erőben és boldogságban való ellenérték nélkül; akkor a bér- és munkaidő kérdését is könnyebb lesz, megoldani, mert akkor a munkás keresete nem pocsékolódik el, a munkaerő s a tőke pedig hasznosabb munkára szabadul fel. A nélkül az egyéni szükségletet soha semmiféle termelés kielégíteni nem fogja.

De maga a gépek alkalmazása is haladás e minden esetben? Ha a Mississipp-i-melléki farmer néger munkás, ha az alföldi magyar birtokos tót vagy magyar arató helyett géppel arattat, míg a tót arató Amerikába vándorolni kénytelen, a magyar napszámos munka nélkül marad, a néger munkás pedig városba szorul, a hol testileg-lelkileg elfajzik: a gépek alkalmazása a gazdaságban, mi által kapitalisztikussá válik maga a földmivelés is, vajjon igazi haladás?

De van a szocialista közgazdának egy más tévedése is: azt mondja, a kollektív termelés mellett kinek-kinek annyi fog jutni, a mennyi az ő egyéni szükségletét kielégíti. Csak-hogy az az egyéni szükséglet nagyon relatív fogalom. Nagy-anyáink súrolt padlójú, meszelt falú, függönytelen szobában, faggyúgyertya mellett elégedettek voltak; nekünk szőnyeg, kárpit, függöny, villamvilágítás kell, mégis elégedetlenek vagyunk. A bodrogi leányok húsz évvel ezelőtt Nagyhaten 16 krajczár bérért vígan dalolva ásóztak; ma négy annyit keresnek, még se olyan vidámak; igaz, hogy akkor otthon szőtt-varrt ruhában jártak, ma meg kalap, napernyő járja. A korlátlan gyári termelés a mai közlekedés mellett szüntelen új szükségleteket fog teremteni. E végtelenségig növekvő szükséglet kielégítésére semmiféle kollektív termelés képes nem lesz. Bölcebb tehát Tolsztojjal a szükségletet korlátozni, arra, a mi az élet fenntartására szükséges, a termelést pedig arra, a mi igazán értékes s az életnek nemesebb örömmel való megtöltésére képesít, a mint Ruskin tanítja.

De van a szocialista társadalmi rendszernek egy más szervi hibája is: egyoldalú, mint a Linné rendszere, mely csak a porzók számát tekinti, minden egyéb élettani tényezőt mellőzve. A házasetet is fizikai elemeire redukálja; az erkölcsi momentumot, mely a családi élet állandóságát követeli, számba sem véve. Pedig a társadalomnak erkölcsi sebei is vannak s ezek még jobban fájnak. Hogy többet ne említsek : a liberalizmus a köznép leányát felszabadította a jus primae noctis alól; de vajjon a kosaras asszonyoktól megvédi-e ? És meg fogja-e védeni a szocializmus ?

A szocialista világfelfogás tisztán materialisztikus, az ember egyéb erkölcsi és kedélybeli szükségletét nem veszi számba. Ez által végtelen sok egyéni szenvedés csiráját hordja méhében; a kiválók szenvedése lesz az, a tömeg brutális zsarnokságával szemben. Mint ma az amerikai Unióban. Csupán az élet anyagi szükségletét veszi számba, mintha az anyagi nélkülözésen kívül más szenvedés nem is volna. Ez teszi szűkeblűvé másokkal szemben; azt hiszi, a kinek ruhája s kenyere van, annak mindene megvan s boldog is. Holott az ember nem pusztá éhség. Érző lelke is van. Szüvedését nem pusztán a kenyér hiánya okozza. Láttam szenvedni jólétben, hatalmon lévőket, jobban, mint az éhező koldust; az erkölcsi gyötremre a kifinomodott lélek még inkább képes; sőt csak az érzi igazán. Hiszen a proletárság elkeseredését is nem pusztán a kenyérhiány okozta, hanem sokkalta inkább az az erkölcsi szenvedés és elhagyatottság, melyet a kapitalizmus önzése mért rá.

Végre még egy-két szót a szocialista állam vagy közösség szervezetéről. Alapja gazdaságilag az együttes termelés, politikailag a teljes egyenlőség lesz — tehát az általános szavazatjog. Ugy, de a Deák Ferencz szavazata egyenlő értékű lesz a tót napszamoséval? Ezt* már láttuk Athénben, hol az az osztracizmusra s a legjobbak számkivetésére vezetett. Hát a tömeg minden, az egyéni kiválóság semmi? Egy Tolsztoj s a sarki hordár az emberiségre egyaránt értékes ? Az ő idő előtti elhunytá nem lenne nagyobb veszteség, mint ezer másé? A nagy ember egyenlőnek vallja magát a többivel, mint a hogy felnőt lehajlik a gyermekhez, ha magához akarja felemelni. Ám mi, kik eléggé távol állunk, hogy a kettőt összemérhessük, látjuk a különbséget.

* Tudniillik a szavazatok teljes egyenlőségének eredményét.

S vajjon a teljes társadalmi egyenlőséget hogy egyeztetik majd össze a természetes kiválás és átöröklés tényével? Az a tény, a mit a pszichológusok a kitaposott ösvények törvényének veznek, a teljes egyenlőséget lehetetlenné teszi. A tapasztalat s a lélektan arra tanít, hogy az átöröklés útján fejlettebb értelem nemesebb érzület jöhet létre, mely mellett az egyén tökéletesebb társadalmi munkát végezhet. — Épp úgy lehetetlenné teszi a terheltség. Vajjon a puszta harczi energia fejlesztésével mindezt le lehet győzni?

A jövő szocziálista társadalomról rajzolt képében Kautsky azzal biztat, hogy fog virágzani a művészet és tudomány is, a mellett, hogy a termelő testi munkában mindenki részt vesz. Nem tudom, úgy-e, hogy Michel Angelo délelőtt követ fejtene, délután Mózesét faragná s a Sixtina mennyezetét festené; Beethoven pedig talán délelőtt zongorát gyártana, délután szinfoniát írna. A szocializmusnak ez a leggyöngébb oldala: nem veszi számba a lélek törvényeit. »Egyenlő testi munkát fog végezni kiki a termelésben». Hát a fejlett szervezetek differenciálódását nem veszi számba? Nines-e szemünk, mely pusztán látásra, fülünk, mely pusztán hallásra való? És vajjon dolgozik-e az a favágó valaha oly tetet-lelket emésztőn, mint az észbeli munkás? S az alkotó művész művét nem épp a látszólagos, fizikai henyelés óráiban alkotja-e meg? Mert a szellemi alkotó munkának van egy feltétele: a szabadság.

Minderre azt felelik: a jövő képét megrajzolni nem lehet. Ez a bökkenő éppen. Milyen lesz az a jövő társadalmi rend? Milyen lesz ott a családi élet, a tűzhely? Engem mint embert s nőt, épp ez érdekel. A nélkül az egész szocziálista társadalmi rend ugrás a sötétbe. Azt mondják erre: egyetlen forradalom vezetői sem tudták előre, mi fog utána következni. A vak ösztönüket követő tömegek semmi esetre sem; de a vezetők bizonyára tudták; mint a hogy a tudós, ki egy hipotézist felállít, agyában annak megfelelően előre megalkotja az egész világrend képét.

III. Az *anarkizmus*. Jobban megfelel az emberi természetnek, mert több benne a szeretet s az egyéniségnek több szabadságot biztosít: az anarkia. Termékenyebb, de szűkkörű; az ember alkotó ösztönével, mely a fejlettebb társadalmi szervezeteket s az államot létrehozta, nem vet eléggé számot. Az anarkia — szép utópia; az egyéni parányok egyensúlyozódásának elméletét vive be a társadalom szervezetébe, a zuzmó-állapotot

hozná vissza. A mi megint egy természeti törvénynek a társadalomra való egyoldalú alkalmazásából ered.

A sejtek önálló élete tartja fenn a tölgyfát? Mégis, miért szervezkednek tölgyfává, azaz nagyobb egységgé? Miért alkot némely sejtcsoport faszövetet, más lombot, más háncsot s. i. t. ? Miért nem marad mindegyik sejt független, önálló, mint az egysejtű moszaté? S vajjon az az egysejtű moszat becsesebb-e a természet egészére, mint a hatalmas tölgy, melynek kérgén egész zuzmó- és mohatenyészet talál oltalmat, lombja között madárkasereg tanyázik, tövében hangyaboly húzódik meg s alatta gyöngyvirág és örökzöld nyilik? Sőt még gyökerén is milliárd gomba élőszkodik, mely viszont számára a nedvességet szívja fel, míg ő neki oltalmat s chlorophyllja által táplálékot ad? Lombjával megtisztítja a környék levegőjét, hatalmas koronájával pedig felfogja a vihart, megoltalmazva a tövében élő gyöngébb tenyészetet és üdítő árnyékot nyújt a delelő nyájnak s az eltikkadt vándornak? Mikor a természet életében az egymásra-utaltság s az összetett szervezet áldásos voltának ily példáit látjuk, óhajthatjuk azt, hogy az emberi társadalom, mely nem egyéb, mint évezredek szerves fejleménye, alkotó sejteire essék szét ? Vagy azt hiszik az anarkizmus hívei, hogy a közös erkölcsi törvény és intézmények kapcsa nélkül, pusztán a szabadon mozgó sejtek szabad egyensúlyozódása fenn fogja tartani az összesség egyensúlyát és összhangját? Ez egy gyönyörű ábránd, mely a nagyon tiszta szívűeket mindig csábítani fogja, de melynek feltétele a paradicsomi ártatlanság állapota volna. Ám ez, sajnos, régóta kiveszett. A mit a kiseddel veleszületett sok rossz hajlam igazol. A modern pszichológia s az élet Rousseau tanát az ember eredeti tökéletességéről rég megczáfolta. A visszaütés sem magyaráz meg mindent. Vagy igen: a visszaütést az őseemberre, ki életéért a dúvadakkal viaskodott s megéhezhén, a tulajdon fajtáját ette meg.

Ez teszi szükségessé a mai emberre nézve is az erkölcsi és világi törvényt s annak büntető hatályát. Káros dúvadak pusztítására ezereket költünk; irtjuk a férget tűzzel-vassal; s csak a legveszedelmesebbet hagynók korlátozatlan? Könnyű Tolsztojnak! az emberi lélek szelidségéről és általános békeszeretetéről beszélni, mikor Oroszország olyan, mint a jól kigyomlált kert, melyből minden erkölcsi gyomot Szibériába plántáltak; s mikor az otthonmaradtak évszázadok óta szakadatlanul ama keresztény vallás, ama társadalmi tekintélyek,

hazaszeretet és isteni félelem szelídítő hatásának voltak kitéve, melyeket ő megtagad. Bezzeg a szibériai koronauradalmaknak egykori gonosztevőkből, fegyencekből lett jobbagyait szabadítsa rá jámbor szomszédaikra ! És eressze szabadjára az oláh cigányt és lássa a harmóniát, a mely létre fog jönni. Ott a szomorú példa: az amerikai négek. A szabadság félszázada után fajtalanokadásuk ellen még ma is csak lynchelessel védekezhetik a nép; erkölcsi érzéke teljesen fejletlen; az enyém-tied s az igazmondás ismeretlen előtte.

Másik nagy tévedése az anarkianak, hogy azokat az erkölcsi alapokat, melyeken 6000 év óta minden állandó társadalom nyugszik — a vallást, a hazát, s a tulajdont — akarja megsemmisíteni. Legélesebben támadja a tulajdont; holott annak fogalma veleszületik az emberrel. Avagy nézd a kisdedet; hogy ragaszkodik ahhoz, a mi az övé. A tulajdonnak a jogon s a gazdasági jelentőségen kívül van egy eleme : az erkölcsi — jobban szeretem, a mi az enyém, mert jobban ismerem. Miért nem oly kedves nekem a gondozott nyilvános sétatér, mint az én kis kertem, vagy csak a magam cserép virágja ? Mert az az enyém; mert azt magam ápolgatom ; mert arról én gondoskodom, azt sérüléstől én óvom meg; megfigyelem fejlődését; örülök minden egyes levélkéjének; gondolatomban hozzáfűzöm jövődöm és az én kedveseim jövődjének terveit, így a szőlősgazda, midőn szőlőjét ülteti: »Ebben a szőlőben kis fiam fog szaladgálni; ha megnő, övé lesz, ő fog benne szüretelni; öregségünkre feleséggel ide fogunk kijárogatni.« És ezek a gondolatok s a hozzáfűződő gyöngéd érzések megacézolozzák a kart a munkára, megedzik az akaratot a más élvezetekről való lemondásra. Épp úgy a nagybirtok; kedvesebbé teszi a haza földjét, a rajta élő népet, a környék társadalmát — a nagy tölgyfa az is, mely egész állatkolóniákat, egész gyöngéd tenyészeteket oltalmaz s biztosítja fejlődésüket, virulásukat. A mi a kapitalizmust (földbirtoknál pedig az abszентizmust) oly gyűlöletessé teszi, épp az, hogy ott a birtoklásból hiányzik ez az erkölcsi mozzanat: a birtok szeretete s a velejáró természetes kötelességek — az oltalmazás teljesítése. Elszegényitné az emberi lelket az, a ki tőle a tulajdont elvonná.

Még szentebb a haza fogalma, mert eszményibb, önzetlenebb s több nemes önfeláldozást kíván. Jóllehet, a geocentrikus világfelfogás megdőlt; ám ez nem változtat azon a tényen, hogy mi mégis a mindenség e parányához vagyunk kötve,

melynek neve: Föld; tevékenységünket, parányi emberi tehetőségünket itt kell kifejtenuünk, vagy sehol. Sőt még ez a Föld is nagy nekem. Az egész földkerekségért nem élhetek; mint a hogy a patak a maga völgyében életet, virulatot fakaszt; holott az Oczeánban nyomtalanul elveszne. Ez a darabka föld, a melyiken születtem, a melyiken bölcsöm ringott, a melyiknek minden rögéhez gyermekkorom egy egy kedves vagy fájó emléke tapad; a melyikben az én elhunyt kedveseim porladoznak; a melyik erkölcsi és anyagi levegőjével éltetett és nagyra növelt: ez kedves nekem, ezért tudok élni, ezért tudok, ha kell, meghalni; nem a nagy viláért.

És, ha ezt mondom, az nem érzélgés. Ez az érzés él bennem; él minden ép érzésű, romlatlan lelkű emberben. Természetes az benne; azért természetadta joga van hozzá. A legnemesebb rugóktól fosztaná meg az emberi szivet az, a ki a hazaszeretetet kitépné belőle. Ha azt ki lehetne tépni onnan, a hol megvan! Maga Tolsztoj is, miért orosz minden ízében? Miért él negyven éve szülötte földén, kis Jasznaja-Polyánájában? Miért hordja orosz népe viseletét? Miért ír hazája nyelvén? Miért ő orosz fajának legnemesebb megtestesülése? Miért nem kozmopolita? Miért nem internacziionalista? Íme, a haza, a szeretet ezer szálával tartja fogva; hiába tagadja meg, nem bír tőle elszakadni.

S végre a legnagyobb. Isten és a vallás. Istent szóval tagadni még könnyebb, mint a hazát. Hisz nem láthatom. S a mit nem látok, az reám nézve nem létezik. A vízcseppben küzködő, egymással a létért élet-halálharczot vivő ázalag, a kinek se szeme, se füle, se agya, elhiszi-e, hogy e világon van hajnali pír és szivárvány, hogy pacsirta dalol s a menny dörög, s hogy van egy olyan lény, ki értelmével a letúnt évezredek emlékeit s a messze csillagok világát és léte okát kutatja, holott azok ránézve teljesen haszontalanok vagy felfoghatatlanok? Ázalagok vagyunk mi is. Azt, a ki mint isteni lény, felettünk áll, csak hitünkkel foghatjuk fel; legkönnyebben az élet nehéz pillanataiban, mikor saját semmiségünket legjobban érezzük — anya gyermeke koporsójánál.

Csodálatos ellentmondás rejlik az anarkia tanításában: hogy Isten: az emberi ész, a bennem élő öntudat; más nincs. Hát a kiseded vagy a hülye együgyű, vagy a szegény tébolyodott élőhalott számára nincs Isten ? Az én eszem volna Isten, az én fogyatékos, tévedő, homályosan látó emberi eszem? S ha

nekem véletlenül élesebb ész jutott, mint másnak, bennem, ha én rossz is vagyok, több volna Istenből, mint az együgyű asszonyban, a ki magát férjeért, gyermekeiért feláldozza s a ki minden bántást jótéttel viszonzoz és szívből megbocsát?

S vajjon igazuk van azoknak, kik azt vallják, hogy Isten jó mumusnak s a vallás jó fék a tudatlan tömeg számára, melyre azonban művelt embernek nincs szüksége? Én nem tudom, nincs-e rá nagyobb szüksége Korotnaynak, ki haldokló betegét megrabolni akarja, az autokrata czárnak, kinek akaratát emberi erő nem korlátozza, a Morganeeknek, kik százezer ember jóllétét tartják kezükben s kiket a pénz hatalma a lelkiismeretek megvásárlására csábít. Nekem erős meggyőződésem, hogy isteni félelemre s a vallás fékére az embernek annál nagyobb szüksége van, minél nagyobb hatalom adatott kezébe.

* * *

Áttekintettük a három társadalmi rendszert. Áttérhetünk immár a negyedikre. Előbb azonban értsük meg jól azt a társadalmi tényt, hogy a társadalom boldogulása s az abban élő egyén és családok megelégedése nem pusztán anyagi feltételektől, sem a pusztá egyéni jogok kisebb-nagyobb kiterjedésétől függ. Vannak egyéb erkölcsi és érzelmi feltételei is. Azt a viszonyt értem, mely a társadalmi szervezetek tagjait egymáshoz fűzi; mert az ember kedélyéletet is él, melynek szintén megvannak a maga követelményei. Továbbá az egyéni érvényesülés lehetőségét. Végre a munka természetét, mely majd az örömmel válik forrásává, ha az emberi lélek erőinek szabad játékot enged, — pl. a szabadban való szántás-vetés, vagy a művészi kézimunka, melyben a munkás saját lelkét fejezi ki; vagy ellenkezőleg, az embert géppé süllyeszti és boldogtalanná teszi, ha azokat az emberi erőket elsorvasztja.

Avagy nézzük a gazdasági cselédet: mi okozza megelégedését, mi köti egy emberéletem át gazdájához? Vajjon csak pusztá bére? Nem-e sokkalta inkább a jó bánásmód, a kölcsönös megbecsülés s a részvétel egymás bújában, örömeiben; a cselédtársai közt való érvényesülés, hogy ő is valaki a maga kis társadalmi körében; végre a munka: hogy a rá bízott ökörből, lóban, a kaszálásban, hordásban örömet leli. Épp így egykor az ipari munkás is összeforrt volt mesterével, a ki apja helyett apja volt; őt meg családtagnak tekintették; remekbe csinált kézi munkájában pedig öröme, büszkesége telt. A sötétnek nevezett

középkor így teremtette meg a társadalmi összhangot. Viszont a gyári termelés az örömmel az egyéni munkában rejlő ezt a forrását apasztotta el; a kapitalisztikus önzés, falun pedig az abszertizmus, azokat a szálakat tépte szét, melyeket az együttérzés szőtt a munkás és a munkaadó közt.

Ezeket megállapítván, vizsgáljuk immár a konzervatívizmust.

IV. *A konzervatívizmus és keresztény szocializmus.* A konzervatívizmust sokan azonosítják az antiprogresszizmussal, úgy a mint az Kínában, vagy a törököknél nyilvánul. Holott csak az erőszakos újtástól, a tabula rasától idegenkedik; a józan haladástól, a szociálreformtól nem zárkózik el; hanem igenis, igyekszik fenntartani azt, a mi a nemzeti múltban és a törvényben gyökerező intézményekből fenntartásra érdemes; kegyelettel őrzi a múlt nemes hagyományait; ragaszkodik a kipróbált jóhoz és a keresztény világnézet alapján kifejlődött, fennálló társadalmi rendhez. Tényül fogadja el az emberi gyarlóságot, valamint a természeti és társadalmi életben egyaránt uralkodó differenciálódást, átöröklést és kiválasztást, vagyis az egyenlőtlenséget és belenyugszik. Tehát lényegében arisztokratikus; csakhogy a kiválóság kritériójának nem a pénzt, hanem a testi-lelki kiválóságot tekinti; a tömeg uralma helyett a kiválók uralmát tartja igazoltnak és a joghoz a *noblesse oblige* elvét, az erkölcsi köteleiséget s a felelősséget kapcsolja. Ez nem kasztrendszer, hanem a vezető osztálynak a természetes kiválasztás útján való kifejlődése.

Épp oly kevésbé azonos az abszolutizmussal; mert azzal ellentétben ragaszkodik az intézményileg biztosított szabadsághoz, főként a helyi önkormányzatban. Így XIV. Lajos, ki a parlamentet beszüntette s az autonómiát lábbal tiporta, épp oly kevésbé volt konzervatív, mint az abszolút reformer II. József. A mi szabadságharczaink vivői ellenben — Bocskaytól II. Rákóczi Ferenczig — mindnyájan konzervatívok voltak, mert nem új társadalmi rend kivívásáért, hanem a törvényben gyökerező jog és szabadság védelmére fogtak fegyvert. A békés úton való szociálreform sem áll a konzervatívizmussal ellentétben; maga a vele szervesen összefüggő keresztény szocializmus sem egyéb, mint a munkásosztályokra alkalmazott társadalmi reform.

A konzervatívizmus tehát: *a keresztény világnézet alapjára épült társadalmi rend*; a keresztény szocializmus pedig: *a társadalmi kérdésnek a keresztény erkölcsi törvény alapján való megoldása*, akár a társadalom, akár az állam viszi keresztül.

Más szóval, a konzervativizmus, szemben a liberalizmussal: gazdasági és társadalmi patriarkalizmus (patronage), vagyis a gyöngék oltalmazása. Szemben az anarkizmussal: törvénytisztelet. Szemben a szocializmussal: nem osztályharc, hanem keresztény — azaz szereteten és kötelességérzeten alapuló szociálreform. Szemben mindkettővel: a *magántulajdonra* a *családra*, a *haza* fogalmára és a *vallásra* alapított állami és társadalmi rend. Mint ilyen, szükségszerű fejleménye a társadalmi tényeknek; fejlődésében az evolúció, tagozásában a differenciálódás érvényesül; a társadalmi rangfokozat és az arisztokrácia pedig a kiválasztás és az átöröklés törvényére van alapítva.

A konzervativizmus tehát a *közéletben* tiszteletben tartja a történelmileg kifejlődött alkotmányt; szükségesnek véli az államot, élén a fejedelemmel; a törvényhozásban az alsóház mellett a felsőházat; a választói cenzust vagyoni, értelmi és erkölcsi alapon, általános választói jog esetén a szavazatoknak fajsúly szerinti mérését,* az állami mindenhatóság helyett a helyi önkormányzatot. Szentnek tekinti a hazát s annak védelmére szükségesnek a nemzeti hadsereget; de más, még oly apró népek szabadságát is tiszteletben tartja. Ragaszkodik a nemzeti nyelvhez, sajtóságokhoz szokásban, viseletben, intézményekben; de a nemzetiségeket nem bántja. Szükségesnek tartja a társadalmi rangfokozatot; a törvényt s a társadalom megvédését a gonosztevők, a lealjasodott típusok s a bomlasztó elemek ellen, az igazságszolgáltatás büntető hatálya által. S követeli a gyöngék patriarkális oltalmazását, a védővámokat s a nemzeti vagyon megvédését az idegen kéz ellen. A józan birtokpolitikát; a kis- és középbirtok fejlesztését (ez utóbbit azon hivatásra való tekintettel, mely a középosztályra, mint a nép természetes vezetőjére s a nemzeti élet munkására vár).

A *magánéletben* : elismeri a magántulajdont, csakhogy azt nem tekinti korlátlanak, hanem megfelelő erkölcsi kötelességet fűz nozzá; továbbá szükségesnek tartja a családot, mint állandó intézményt, tehát nem a szabad szerelem, hanem a házasság elbonthatatlansága alapján; a család szilárdítására a tűzhely védelmét, az apai tekintély fentartását, a szabad végrendelkezési jogot és főként a nő erkölcsi oltalmazását.

* Úgy, amint az Belgiumban fennáll.

A konzervativizmust kiegészítő keresztény szocializmus szociális reformprogramja pedig ez:

Gazdasági téren a gyöngék oltalmazására: a törzsöröklés; a homestead; az adómentes létminimum; a kisbirtok fejlesztése parcellázás és kikerekítés útján; járadékirtokok, kisbérletek alakítása. A kisbirtok hitelének s a kishitelnek szervezése; hitel-, gazdasági-, termelő- és értékesítő szövetkezetek alakítása. A takarékpénztárak s a zálogházak reformja. A pénz-, föld- és terményuzsora üldözése; a bevándorlás korlátozása. A nép gazdasági oktatása és- szervezése. A szertelen nagy hitbizományoknak széttagolása (ha mindjárt ugyanazon család tagjai között is). Szertelen birtoktömbök keletkezésének meggátlása. Progresszív adó, főként az abszontisták ellen. A holtkézi birtokok kezelésének ellenőrzése nemzeti s társadalmi szempontból (pl. a bérbeadás eltiltása). Az ingó tőke progresszív megadóztatása. A börze rendszabályozása.

A *munkáskérdésben*: 1. a munkás személyi védelme hatalmaskodás és túlkapások ellen; erkölcsi oltalmazása. Hathatós iparfelügyelet (egészséges lakás és műhely, tisztességes bánásmód, méltányos bér, állandó szegődség biztosítása). Viszont a gazda biztosítása is szerződészegés esetére. A munkások törvényes védelme (főként egészségi s a nők és gyermekek éjjeli munkájára való tekintettel, erkölcsi szempontból); bérminimum és munkamaximum megállapítása; öregség, baleset, betegség ellen való biztosításuk. Hűséges régi cselédek és munkások jutalmazása s a családjukról való gondoskodás.

2. A *munkástüzhely* védelme: tisztességes munkáslakások s lakbérperselyek szervezése, továbbá a tulajdon tüzhely szerzésének elősegítése által. Állandó szegődség (lehetőleg esztendőre szóló) és családbér kikötése (t. i. nem a munkás egyéni, hanem családja minimális szükséglete alapján). Otthoni munka a nők számára, hogy a családanya s a fiatal leány ne legyen kénytelen a gyárban dolgozni, vagy legalább ne egész nap, éjjel pedig egyáltalán ne; a gyárban külön helyiség részükre. A nők és gyermekek munkaidejének leszállítása. Kiházasítási pénztár szervezése munkásleányok részére. A nőmunkások, főként a fiatal leányok hathatós erkölcsi védelme, feljebbvalóikkal szemben is. E végre iparfelügyelőnök alkalmazása.* Vasárnapi teljes munkaszünet (szombat estétől kezdődőleg), hogy a család együtt

* Miként Bajországban.

lehesse. Vasárnapi teljes korcsmai szünet, ugyane végből. Ház-tartási iskolák a munkáscsaládok leányai számára. Napközi otthonok és bölcsődék a magukra maradt gyermekek számára. Gyermekek hatósági oltalmazása romlott erkölcsű vagy korhely, kegyetlenkedő szüleikkel szemben; szükség esetén neveltetésükről való hatósági gondoskodás. Szegény gyermekek teljesen ingyen iskoláztatása (ingyen tanszerrel együtt). Gyermekek utcán való kóborlásának feltétlen eltüntetése; elhelyezésük az erkölcsi oltalmukat biztosító és egészségüket nem veszélyeztető napközi és éjjeli otthonokban. Külön otthonok családjuk köréből kiszakadt munkásleányok számára. Nemkülönb az inasok erkölcsi ellenőrzése és erkölcsi oltalmazásuk gazdájuk családi körében. A cseregyermek-rendszer felújítása.

3. A munkások *közös érdekeinek* védelme: a korcsmai üzem szigorú korlátozása.* A helyett népkönyvtárak, népfürdők és népuszodák s népies játszótérek állítása. A testi és erkölcsi egészség követelményeinek megfelelő munkás-menhelyek s népkonyhák állítása, főként munkahiány esetére, a tisztességes munkáselemnek a nagyvárosi nép salakjától való elkülönzése végett. Ugyancsak munkahiány esetére foglalkoztató műhelyek szervezése; alamiznaosztás helyett a munkásoknak foglalkoztatás útján való segítése és gondoskodás szellemi és kedélybeli szükségletükről is. A szegényügy s a közjótékony-ság országos szervezése; *settlement*-ek és *patronage*-ok szervezése, vagyis a szegény családokkal otthonukban való foglalkozás. Munkás-egyesületek és szövetkezetek szervezése, előbbieket a társasélet, utóbbiak a közös anyagi érdek ápolására; fogyasztó-szövetkezetek szervezése és munkáskantin állítása. Munkás-kamrák létesítése a munkások jogi és gazdasági védelmére. Munkáshitel szervezése becsületre szóló váltó által.**

4. A *munkásképzés*: inasoktatás; kiváló munkások továbbképzése akár külföldön is, ösztöndíjak útján; a jóra való kézműveseknek a korhely- és kontár-munkásokkal szemben való megvédése ellen az ipartársulat által kiállított képesítési és erkölcsi bizonyítvány. A helybeli munkások méltányos érdekeinek megvédése a spekuláció által nyakukra hozott idegen mun-

* Arra a kérdésre, hogy akkor mihez fogjon a korcsmáros? — megfelelt már régen Deák Ferencz szava: „Ha mocsarat akarok lecsapolni, ki kérdi azt, mit csinálnak akkor a békák?”

** Miként a felsőolaszországi népbankoknál évek óta fennáll.

kások ellen. Józan és céltudatos beruházási és közmunkapolitika.*

A konzervativizmus s a keresztény-szocializmus tehát nem negatív jelszó, mint a liberalizmus, hanem nagyon is tele van pozitív tartalommal; — ebben rejlik termékenyítő hatása: az egyén és a társadalom tevékenységi ösztönét kielégíti, a vallásos érzés ápolása által megalégedést, megnyugvást és rendet teremt s a benne rejlő erkölcsi elemnél fogva föl-emel és a bizalom és szeretet által kifejleszti az összhangot és megteremti a boldogságot- A mire a liberalizmus, ha pont ról-pontra kisajátítja is a keresztény-szociálpolitikai programot, soha képes nem lesz, mert hiányzik belőle a kedélyre s akaratra ható erkölcsi és érzelmi momentum.

Végeztem és konkludálok.

A liberalizmus negatív elv: míg rombolni kellett, helyén volt; alkotni azonban nem tud, mert pozitív tartalma nincs. A szocializmus sivárságával megdöbbsent, lesújt és visszariaszt. Az anarkizmus szép utópia, szinte csábító, — de utópia. Marad tehát a konzervativizmus, vagyis *a természetes továbbfejlődés* az eddigi társadalmi keretek közt s a keresztény - szocializmus, vagyis a társadalmi kérdés megoldása a keresztényi szeretet erkölcsi s a patronage gazdasági alapján. A teljes boldogságot mindenki számára nem fogja biztosítani ez sem; mert hiszen eszközei gyarló emberek; de legalább elve a szeretet s az engesztelékenység; és a jóból-rosszból összetett, gyarló emberi természetnek legjobban megfelel.

Mert eddig a keresztény erkölcs a legtökéletesebb, a keresztény világfelfogás a legnemesebb; gyakorlatban még a más vallásúak jobbjai is azt követik. Mert a keresztény eszme éltető ereje még nem apadt el; az ki tudja egyenlíteni a gazdasági és társadalmi ellentéteket. Ettől fél a tagadás alapján álló s harcot hirdető szocializmus; azért óvja tőle hívóit. Végezetül még egy szót.

* Nálunk az itt felsorolt szociálreformokon sokan mosolyogni hajlandók; pedig nincs azok közt egyse, melyet már megvalósítva ne láttam volna valahol s ne láttam volna annak áldásos eredményét. Sajnálni megvalósításuktól a költséget, pedig annyi volna, mint a munkaerőt, rőzsét és földet sajnálni a rohamosan dagadó ár gátjától, mely azt elszakítva, mindenünket megsemmisítheti.

Az eszmék forrongásának idejét éljük. A magukat túlélte eszmék — minő a liberalizmus — letűnnek, helyükbe mások tolnak felszínre: a szocializmus, az anarkizmus. Ám az emberi művek tragikumát — hogy minden csak addig szép, ha küzdeni kell érte, az ember keze alatt azonban megromlik — ha megvalósulnak, azok sem kerülnek el, mert az emberi természet nem változik.

Mégis azt óhajtom, hogy a kik hisznek bennük, higgyenek igaz szívvvel; mert még a téves hit is jobb, mint a semmilyen. A mai erkölcsi rothadás idején örömmel üdvözölök minden irányt, mely az újuló élet csíráit látszik rejteni, ha mindjárt más formában is.

A liberalizmus képviselője a szociálpolitika, vagyis keresztény szociálreform elvét fogadta el; az anarkizmusé az önkéntes együttműködést hirdette; a szocializmusénak jelszava a harc volt — s az a hang fájt. De mindegy. Ha így is. Azért mégis különféle úton bár, egy célra törekszünk; az a cél nem lehet — sem a puszta hatalom, sem a puszta anyagi boldogulás, csupán *a társadalom erkölcsi emelése. Jobbá tenni minden réteget, hogy jogaival nemesebben tudjon élni s kötelességeit hívebben teljesítse* — ez lehet a végcél mindnyájunk előtt, akár mit mond Marx és Engels.

Az általam képviselt irány e cél elérésére a keresztény társadalmi reformot tartja legjobbnak; ám ennek feltétele *a kötelességérzet felébresztése az egyesekben, fent és alant*, mert — ebben az anarkizmusnak igaza van — a társadalom csakis az egyéni megigazulás által javulhat meg. Erre kell törekednünk egyenként és mindnyájunknak.